

DILEK KIZILDAĞ SOILEAU • Koçgiri İsyanı

DİLEK KIZILDAĞ SOILEAU Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Antropoloji Bölümü'nde lisansını; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Antropoloji Anabilim Dalı'nda yüksek lisansını, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde doktorasını tamamladı. Alevilik, Kürt tarihi, Koçgiri ve Dersim tarihi konularında çeşitli yayınları ve çalışmaları bulunmaktadır. Halen Dersim/Tunceli'de ikamet etmektedir.

İletişim Yayınları 2420 • Araştırma-İnceleme Dizisi 402

ISBN-13: 978-975-05-2132-4

© 2017 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DIZI KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11
Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

DİLEK KIZILDAĞ SOILEAU

Koçgiri İsyanı

Sosyo-tarihsel Bir Analiz

*Babam Dursun Kızıldağ ve
halam Naciye Akpınar'ın
hatıralarına ithafen...*

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	9
ÖNSÖZ	11
GİRİŞ	15
Kavramlar, Terimler ve Kuramsal Çerçeve	20
BİRİNCİ BÖLÜM	
CUMHURİYET DÖNEMİ KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	37
19. Yüzyıl Tanzimat ve Merkezileşme Politikaları	37
Tanzimat ve Merkezileşme Politikalarının Kürt Coğrafyasına Etkileri	41
<i>Osmanlı Kürdistan Seferi ve Bedirhan Bey İsyanı (1847)</i>	47
<i>Şeyh Ubeydullah İsyanı (1880-81)</i>	55
Osmanlı Dönemi'nde Kızılbaş Kürtlerin Durumu ve Konumu	68
II. Abdülhamit Dönemi Kürt Politikası ve Kürtler	84
İttihat Terakki Dönemi ve Kürt Siyasallaşmasının Başlaması	94
İKİNCİ BÖLÜM	
MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMLERİNDE KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİ, KÜRTLER VE ALEVİLER	103
Mütareke Dönemi Genel Konjonktüründe Kürtler	103
<i>Mütareke Dönemi Kürt Örgütlenmeleri: Kürdistan Teali Cemiyeti</i>	112
<i>Kürt Siyasallaşmasının/Milliyetçiliğinin Başka Dayanakları: Paris Barış Konferansı ve Sevr Barış Antlaşması</i>	121

Milli Mücadele Döneminde Kürt Milliyetçiliği, Kürtler ve Aleviler: Koçgiri Bir İstisna mı?	129
<i>Milli Mücadele Döneminde Kürtler ve İlk Kürt Tepkileri</i>	129
<i>Ali Batı Ayaklanması (11 Mayıs-18 Ağustos 1919)</i>	140
<i>Milli Aşireti Ayaklanması (1 Haziran-8 Eylül 1920)</i>	143
<i>Milli Mücadele Döneminde Aleviler ve Alevi Kürtlerin Kürt Milliyetçiliği ile Temasları</i>	145

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NEDENLERİ VE SONUÇLARIYLA KOÇGİRİ HADİSESİ/İSYANI	157
Koçgiri Aşireti/Bölgesi, İdari ve Etnik Yapısı	157
<i>Koçgiri Aşireti ve Bölgesi</i>	157
<i>Koçgiri'nin İdari Yapısı</i>	170
<i>Koçgiri Aşireti'nin İnanç ve Etnik Yapısı</i>	172
Koçgiri/Ümraniye Hadisesi Öncesi Bölgede Meydana Gelen Bazı ve Olaylar ve Gelişmeler (1920)	179
Ümraniye/Koçgiri Hadisesi ve Bölgeye Nasihat Heyeti Gönderilmesi	188
<i>Hadiseyi Bastırma Hazırlıkları</i>	210
<i>Tedip ve Tenkil Harekâtı (Bastırma/Tepeleme Harekâtı)</i>	240
<i>Bastırma Harekâtının Son Bulması ve Dersim'e Çekilme</i>	263
Koçgiri Hadisesi'nin Meclis'e Taşınması	280
Koçgiri Tahkikat Heyeti ve Raporu	294
Hadisenin Sonuçları	301
Hadiselerden İsyana Giden Süreç: Farklı Boyutlarıyla Koçgiri İsyanı	310
<i>Öne Çıkan Aktörler ve Faaliyetleri</i>	310
<i>Kürt Ulusçu Boyutu</i>	317
<i>Alevilik Boyutu</i>	322
SONUÇ	345
EKLER	355
EK 1: <i>Takvim-i Vekâyî'de, 5 Muharrem 1264 Tarihinde (14 Aralık 1847) Kürdistan Eyaleti'nin Kuruluşuna Dair Yayımlanan Resmî İlan</i>	357
EK 2: <i>Koçgiri Aşireti Hakkında Verilen Mazbata</i>	359
EK 3: <i>Merkez Ordusu'nun Kurulması ve Kumandanlığına Nurettin Paşa'nın Getirilmesine Dair Kararname Sureti</i>	361

EK 4: Örf-i İdare Çıkarılmasına Dair 10 Mart 1921 Tarihli Kararnamenin Gerekli Makamlara Tebliğ Sureti	363
EK 5: Ümraniye Olayları'nın Başlamasından Sonra EHU'nun Aldığı Askerî Tedbirler ve Kararlar	365
EK 6: Koçgiri Hadisesi'nin İkinci Safhasına Dair TBMM Arş., "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu"	369
EK 7: Bastırma Harekâtının Birinci Safhasının Kronolojik Olarak Detaylı Verileri	377
EK 8: Bastırma Harekâtının İkinci Safhasının Kronolojik Olarak Detaylı Verileri	387
EK 9: Seyid Rıza'nın Mustafa Kemal'e Gönderdiği Telgraf Sureti	393
EK 10: Mustafa Kemal'in Seyid Rıza'ya Cevap Telgrafı Sureti	395
EK 11: Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'nun Orijinali	397
EK 12: Tahkikat Heyeti'nin Görevlendirme Gerekçeleri TBMM Arş.	399
EK 13: Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporunun Sonuçları TBMM Arş. "Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu"	403
EK 14: Alişer Efendi'nin Hükümetçe Suçunun Teciline Dair Kararname	409
EK 15: Alişer Efendi'nin KTC'ye Gönderdiği Mektubun Transkripsiyonu	411
EK 16: Koçgiri ve Bölge Aşiretleri & Dersim ve Koçgiri Aşiretlerini Gösteren Haritalar	415
EK 17: Milli Mücadele Döneminde İç İsyanların Dağılışını Gösteren Harita	417
KAYNAKÇA	419
Albüm	429

KISALTMALAR

a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.r.	Adı geçen rapor
Arş.	Arşiv
ATASE	Askerî Tarih ve Stratejik Etüt
BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
D	Dosya
EGMA	Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi
EHU	Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
G	Gömlek
İTC	İttihat Terakki Cemiyeti
İTK	İttihat Terakki Komitesi
JUKR	Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu
K	Kutu
KTC	Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TTK	Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Koçgiri İsyanı üzerine bir analizi kapsayacak olan bu çalışma, üç ana bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm'de cumhuriyet dönemi Kürt milliyetçiliğine ve Koçgiri İsyanı'nın oluşma şartlarına tarihsel bir arka plan vermek amacıyla Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl merkezileşme politikası ve Kürt bölgelerinde yansımaları değerlendiriliyor; bu dönemde görülen bazı Kürt isyanlarının mahiyeti konusunda bilgi verilip, 20. yüzyıl Kürt milliyetçiliğinin kökenleri irdeleniyor. İkinci Bölüm'de, mütareke sonrası gelişen Kürt siyasallaşması ele alınıyor, bu bağlamda dönemin tarihî ve siyasi gelişmelerine yer veriliyor ve bu gelişmelerde Kürtlerin konumları, faaliyetleri değerlendiriliyor. Üçüncü Bölüm'de ise kitabın ana konusunu oluşturan Koçgiri İsyanı ele alınıyor; konu hakkında bilgi veren kişi ve kurumların görüşleri, kaynak ve arşiv belgelerinin içerikleri aktarılarak bu doğrultuda bir değerlendirmeye gidiliyor.

Siyasal amaçlarla gerçekleştirilmiş olmakla birlikte din, etni, aşiret, ocak, kimlik gibi toplumsal olguları bünyesinde taşıyan bir tarihî olay olarak ele aldığım Koçgiri İsyanı'nın antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi gibi sosyal bilimlerin diğer disiplinlerinden de yararlanarak bir analizini yapmak ve böyle bir sosyal tarih çalışmasını tartışmaya sunmak bu çalışmanın temel ama-

cı. Ayrıca günümüzde “Kürt sorunu”, “Alevi sorunu”, “Alevi-Sünni, Türk-Kürt ayrışması” gibi söylemlerle varlığını devam ettiren sorunlara cevap üretme/arama mahiyetinde tarihsel bir arka plan sunma amacını da taşıyorum. Ancak konunun genişliği ve uzun tarihsel süreci göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışma ne bir “Kürt tarihi” ne de “Alevi tarihi” sergilemeyi hedeflemektedir. Esas olarak cumhuriyete geçiş döneminde vuku bulmuş bu isyanın/hadisenin –konjonktür çerçevesinde– “bağımsız/özerk bir Kürdistan” kurma şiarıyla gerçekleştiği düşünülmeyle birlikte oluşumunda, başlangıcında, seyrinde ve sonucunda din, dil, etni, aşiret, ocak, kimlik, Alevilik, gibi sosyal ve geleneksel olguların; modernliğin bir ürünü olan “milliyetçilik” söylemiyle etkileşimini araştırmayı, tarihsel ve kuiramsal bir değerlendirmeyle çözümlenmeye gitmeyi amaçladım.

Kitapta çeşitli kaynakları ve arşiv belgelerini, yer yer karşılaştırma yaparak bir arada kullandım. Dönemin tanıklığını yapmış ve olayları anılarında aktarmış tarihî şahsiyetlerin hatırat niteliğindeki kitaplarını alternatif anlatılar olarak değerlendirip çalışmaya yansıtım. Özellikle Nuri Dersimi'nin, 1950'lerin başında kaleme aldığı *Kürdistan Tarihinde Dersim* ve *Hatıratım* adlı kitapları sıklıkla başvurduğum kaynaklar oldu. Bir Kürt milliyetçisi olan Nuri Dersimi'nin anlatıları, her ne kadar bir ideolojinin araçsallaştırarak inşasını hedefliyorsa da, olayları bizzat yaşamış ve içerden biri olarak verdiği bilgiler, alternatif bir anlatının arşiv belgeleriyle karşılaştırılması açısından oldukça önemli. Ayrıca Dersimi'nin olaylara dair anlatıları –yer yer abartılar ve çelişkiler taşımakla birlikte– gerek yerel ve toplumsal gerek coğrafi ve etnografik bilgiler sunmakta. Dolayısıyla olayın geçtiği dönem, bölge ve geleneksel yapı konusunda önemli ölçüde fikir veren bir kaynak niteliğinde.

Dönemin tanıklığını yapmış, gözlem ve izlenimlerini anılarında dile getirmiş bir diğer kaynak grubu ise bölgede resmî görevle bulunmuş bürokratlara ait. Bunlardan özellikle Dönemin Erzincan Valisi Ali Kemali'nin, 1932'de kaleme aldığı *Erzincan* adlı kitabında Koçgiri olaylarıyla ilgili anlattıklarını çalışmaya doğrudan yansıtım. Yine Koçgiri İsyanı'nın bastırılma-

sından sonra Sivas valiliğine atanan Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey'in, görevi sırasında kendisine intikal eden bilgi, belge ve yazışmaların yanı sıra *Belgelerle Kurtuluş Savaşı* adlı kitabında yer verdiği döneme ilişkin değerlendirmelerinden de önemli ölçüde yararlandım.

Çeşitli arşivlerden edindiğim belgeler, yararlanılan diğer önemli birincil kaynak grubu. Genelkurmay ATASE, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet, Cumhurbaşkanlığı ve TBMM arşivlerinden edinilen çeşitli belgeler çalışmaya önemli ölçüde katkı sağladı. Ancak ATASE Arşivi'nde konuyla ilgili yaptığım ayrıntılı katalog taramasında, daha önce Prof. Dr. Mustafa Balcıoğlu'nun *İki İsyân Bir Paşa* adlı çalışmasında aynı arşivden kullanmış olduğunu tespit ettiğim bazı belgelere ne yazık ki ulaşamadım. Bunun nedenini sorduğum arşiv yetkilileri son zamanlarda farklı bir katalog ve tasnif yöntemine gittiklerini, bahsedilen belgelerin de farklı bir tasnifle başka dosyalarda olabileceğini belirtti. Çalışmada eksik kaldığını düşündüğüm bu belgeleri doğrudan Balcıoğlu'nun kitabından aktardım. Ayrıca 1921 yılında Sivas'ta çıkan ve 2009 yılında Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü tarafından tıpkıbasımı yapılarak yayına hazırlanan *Gaye-i Milliye* gazetesi –konuyla ilgili verdiği haberleriyle– çalışmanın önemli bir diğer kaynağı oldu.

Belki de bu kitabın en özgün, en temel ve “önemli” birincil kaynağı ise TBMM Arşivi'nde bulunan ve ilk defa tamamı edilerek bu çalışmada kullanılan “Koçgiri Hadisesine Dair Heyet-i Tahkikiye Raporu”dur. Koçgiri bölgesinde meydana gelen hadiselerinden sonra TBMM'ce görevlendirilerek bölgeye gönderilen; yerinde yaptığı gözlem, araştırma ve mülakatları dönemin resmî yazışma ve belgeleriyle destekleyen söz konusu raporda yer alan bilgileri çalışmanın her aşamasında mümkün mertebe kullandım. Çalışmanın başlangıcında sözü geçen Koçgiri Tahkikat Heyeti Raporu'na ulaşmak için TBMM'ye üç defa başvurduğum ancak her defasında reddedildim ve belgenin verilmesi uygun görülmedi. Bu başarısız girişimlerin akabinde belgeleri alma konusunda yardımımı istediğim Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün ve danışmanı Halil Karaçalı'nın girişim-

leriyle belgelere ulaştım. Bu vesileyle kendilerine teşekkür etmek isterim.

Çalışmanın başından sonuna, her aşamasında akademik ve manevi desteğini esirgemeyen, karşılaşılan güçlüklerde ivedilikle çözümler üreten, yapıcı ve katkı verici eleştirileriyle kitabın temelini oluşturan doktora tezinin ortaya çıkmasında büyük emeği olan danışmanım Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan'a müteşekkirim.

Çalışma süreci boyunca maddi manevi her türlü desteği gösteren annem Hanım Kızıldağ, Işıl, Tülay ve Murat Kızıldağ'a her daim minnet ve şükran borçluyum. Bu çalışmayla birlikte büyüyen ve büyük bir teşekkürü hak eden oğlum Revan'ın yaşına rağmen gösterdiği olgunluk ve verdiği destek olmasa bu çalışmanın meydana çıkması çok zor olurdu. Kitabın ortaya çıkmasında büyük desteği olan, çalışma boyunca katkı ve yardımlarını esirgemeyen Alişan Akpınar'a çok teşekkür ederim.

Ayrıca bu çalışma sürecinde kendileriyle yaptığım görüşmelerde katkıda bulunan Veliyettin Hürrem Ulusoy, –merhum– Ali Rıza Erenler, –merhum– Zeycan Akpınar, Evin Çiçek, Erdal Yıldırım, Kemal Usal Karagözoğlu, Ercan Geçmez ve Mehmet Ali Çabuk'a, ayrıca çeşitli katkı ve kaynak paylaşımları için Celal Erdönmez, Sait Çetinoğlu, Ayhan Yalçınkaya, Oktay Özel, Rıza Duran, Hasan Doğal Çelik, Mesut Keskin, Mehmet Yıldırım, Divan Çalışma Grubu Üyelerine, Erdal Gezik, Yalçın Çakmak, Cihan Çelik ve Özgür Çataltepe'ye teşekkür borç bilirim...

Son olarak çalışma boyunca her türlü desteği veren, en zor zamanlarımda hep yanımda olan, beni sürekli motive eden, İbrim Berit'e çok teşekkürler...

GİRİŞ

Tarih yazımı geçmişi anlamak için veya geçmişin kâğıda aktarılması yoluyla geleceği zihinde planlamak için yapılan soyut bir entelektüel çaba değildir; o geçmiş, bugün ve gelecekteki politik aktörlerin bir söylemidir.

– HAMİT BOZARSLAN

Bu kitap Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde –özellikle 1908 sonrası– gelişen Kürt siyasallaşmasında 1789 Fransız Devrimiyle belirginleşen ulus/ulusçuluk gibi kavramların¹ yansımaları bulmasıyla ve Birinci Dünya Savaşı sonrasında “self determinasyon” ve Wilson Prensipleri'nin “serbest gelişim” ilkelerinin somut bulgularını taşıyan Sevr Antlaşması'nı dayanak alarak, “bağımsız bir Kürdistan” kurma amacıyla gerçekleştirildiği düşünülen “Koçgiri İsyanı” üzerine yapılacak bir analizi kapsıyor.

Çalışmada, Koçgiri İsyanı'nın en temel nedeni olarak gösterilen “Kürt ulus” söyleminin, teoride isyanın oluşumuna etki süreci verilirken bu söylemin pratikte kullanım süreci irdelendi, topluluğun bünyesindeki dil, din, inanç, aşiret, ocak, seyit gibi çeşitli sosyal değişken ve olguların, isyanın eylem aşamasında

1 “Ulus”un ortaya çıkışında önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmesine paralel olarak “ulus” konusunda yapılan herhangi özgün bir çalışmada bu fikirden hareketle Fransız Devrimi'ni temel almak tarih yazımında yaygın bir anlayıştır. 18. yüzyıl Fransası'nda Kral ve orta tabaka halk arasında yaşanan gerilim sonucunda belirginleşen ve ulus egemenliğinin ortaya çıkmasına neden olan dönemin bir değerlendirmesi için bkz. Jean-Yves Guiomar, “Fransız Devrimi ve Ulusun Ortaya Çıkışı”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, haz. Jean Leca, çev. Siren İdemen, Metis Yayınları, İstanbul, 1998, s. 144-149.

rol ve etkilerine değinilerek bir çıkarsama yapıldı. Bu doğrultuda, daha sonra siyasal bir söylem ve toplumsal bir hareket olarak adlandırılacak olan yaşanmış tarihsel bir olayın; topluluğun kendi bünyesinde taşıdığı dinamiklerle etkileşimi sonucu sözü geçen “Kürt ulusal söylemin”, eylemdeki kaybı ve bunu öncüleyen nedenler ve sonuçlar sergilendi.

Tanzimat döneminde başlayan ve cumhuriyet döneminde de devam eden devletin merkezileşme –çabası– süreci, yarı özerk Kürt emirliklerini yöneten Kürt bey ve ağaları için ciddi bir tehdit oluştuyordu. Bu doğrultuda 19. yüzyıldan itibaren Kürt bölgelerinde baş gösteren –1847’de Bedirhan, 1880’de Ubeydullah İsyanları gibi– bazı isyanlar birer “Kürt” isyanları olarak görünse de Osmanlı Devleti’nin merkezileşmesine karşı yapılmış tipik direnç örnekleri olup aşiret liderlerinin/beylerinin ya da dinsel liderlerin, eski imtiyazlarını korumak ve/ya Osmanlı Kürdistanı üzerindeki otoritelerini genişletmek için çıkardıkları isyanlardı.² Bu isyanlar, genel anlamda her ne kadar belli ölçüde bir Kürt etnik bilincini yansıtıyorsa da henüz bir “milliyetçi” söyleminin dışındaydı ve gösterilen bu direnç “Osmanlıcılık” anlayışını sergilemeye devam ediyordu. Bu durum imparatorluğun son yılları olması hasebiyle bir Osmanlı dönemi isyanı da sayılabilecek, bir geçiş aşaması olan Milli Mücadele döneminde baş gösteren “Koçgiri İsyanı”na kadar izlenebilir.

Değişen koşullara ve katılımcıların çeşitliliğine rağmen her türlü devlet müdahalesini ve merkezileşmeyi, otoritelerine karşı tehdit olarak algılayan yerel Kürt liderler, topluluğun farklı inanç ve aşiret örgütlenmelerine rağmen “Koçgiri İsyanı”nın da önemli aktörleriydi. Bununla birlikte 19. yüzyılın başlarından itibaren görülen Kürt isyanlarındaki bu devamlılığın farklılaş-

2 Bu isyanları, Şerif Mardin’in merkez ve çevre arasında olagelen ve “Osmanlı zımnı sözleşmesi” olarak adlandırdığı çalışması için bkz. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, der. Mümtazer Türköne-Tuncay Önder, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 106-120. Ayrıca Mardin’in bu söyleminden hareketle cumhuriyetin ilanının “zımnı sözleşmenin sonu” anlamına geldiğini savunan ve bu dönem isyanlarını bu çerçevede değerlendiren bir çalışma için bkz. Hamit Bozarslan, “Türkiye’de Kürt Milliyetçiliği: Zımnı Sözleşmeden Ayaklanmaya”, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye’de Etnik Çatışma*, der. Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

tığı temel nokta, 20. yüzyılda Kürt isyanlarına “milliyetçi” bir boyutun eklenmesiydi. Bu yeni boyut, Koçgiri İsyanı’nda belirleyici rolü olan, Kürtlük bilincinden milliyetçiliğe evrilen eğitilmiş Kürtlerin varlığıyla mümkün kılınmıştı. Bunun dışında Osmanlı döneminde başlayan Kürt isyanları süreci, cumhuriyete geçiş döneminde ne gibi farklılıklar göstererek bir kırılmaya uğrayacak ya da hangi yönleriyle bir süreklilik taşıyacaktı? Bu anlamda Koçgiri İsyanı’nın bir kırılmada ya da süreklilikte konumu ve etkisi ne olacaktı?

1921 yılının Mart ayında baş gösteren Koçgiri Aşireti Hadisesi/İsyanı (ki, bir Alevi-Kürt aşiretidir) genel olarak Kürtlerin, ulusal bir hedef doğrultusunda Ankara hükümetine ve Mustafa Kemal’e gösterdikleri ilk tepki ve “isyan” olarak nitelendirilir. Bu anlamda geniş katılımlı bir Kürt hareketine önyak olma hedefini taşıdığı söylenen Koçgiri İsyanı, 1908 sonrasında gelişen Kürt ulusçuluğunun eyleme dönüştürdüğü ilk teşebbüs olarak değerlendirilebilir mi? Bu doğrultuda cumhuriyet tarihinin önemli bir dönüm noktasında gerçekleşen Koçgiri İsyanı, her ne kadar yerel bir isyan olarak değerlendirilse de aynı zamanda 1918 sonrası Türkiye’sinde, Kürtler adına ve açıkça ulusal motifler taşıyarak, ulusal bir hedef doğrultusunda yapılmış ilk Kürt isyanı mıdır? Her şeyden öte, 1921’de Koçgiri’de yaşananlar, hakikaten bir “isyan” mıdır?

Kürt ulusal taleplerini dile getiren bir isyan olarak değerlendirilen Koçgiri İsyanı’nın temelinde yattığı düşünülen “Kürt ulus” söylemi, 1918 Mütareke sonrası İstanbul’da açılan Kürt/Kürdistan Teali Cemiyeti’nde (KTC) Alevi ve Sünni Kürtleri ilk defa bir araya getirmişti. Bu durum her ne kadar Alevi ve Sünni Kürtler arasındaki yakınlaşmanın ilk somut göstergesi gibi görünse de 1921 Koçgiri İsyanı’na Sünni Kürtler katılmamış ve destek vermemişlerdi. Dolayısıyla bu yakınlaşma deneyimi aynı zamanda pratikte bir ayrışmayı da beraberinde getirmişti.

Bazı Alevi Kürtlerin de içinde yer aldığı, “Kürt milliyetçiliğinin siyasallaşması” yönünde KTC bünyesinde teoride atılan bu ilk adımın, pratikte Koçgiri İsyanı sürecinde ayrışmaya dönüşmesini, Kürt etnisinin inanç farklılıklarında aramak yeterli mi-

dir? Ayrışmanın sosyal ve tarihsel nedenleri nelerdir? Tüm bu sorulara aranacak cevaplar doğrultusunda bu çalışmada Ale- vi Koçgiri İsyanı, aynı etnik ve milliyet kavramını farklı inanç zemininde kullanan bir örnek olay olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede etnik bir faktörün Kürt ulusçuluğuna/milliyetçiliği- ne evrilmesine örnek teşkil eden bu isyanın, topluluğun inanç düzlemindeki farklılığının, bu Kürt ulusçu hareketin başarısız- lığına ya da tersten okunursa Ankara hükümetinin Koçgiri İs- yanı'nı bastırmadaki başarısına etkisinin araştırılması bu ki- tabın temel sorunsalıdır. Bu doğrultuda Kürt ulusçuluğunda- ki etnik faktörün inanç bazında zemin kaybetmesinin, Koçgiri İsyanı örneğinden yola çıkarak, dönem itibariyle bütüncül bir “Kürt ulusal” hareketini önemli oranda başarısızlığa ittiği sav- lansa da bu savın tek başına yeterli olup olmadığı isyanın 20. yüzyıldan önceki tarihsel ve toplumsal arka planına bakılarak sınanacaktır.

Yakın geçmişte ve günümüzde “Kürtler”, “Kürt milliyetçili- ği” ya da “Kürt sorunu” gibi konular üzerinde çok sayıda bilim- sel ve/ya popüler nitelikli çalışmalar yapılmıştır. Bu genel çer- çeve içinde Koçgiri İsyanı'na değinen, bu çalışmada da sıklık- la yararlanılan Martin van Bruinessen'in *Ağa, Şeyh, Devlet ve Kürtlük, Türklük, Alevilik*; Robert Olson'un *Kürt Milliyetçiliği- nin Kaynakları ve Şeyh Sait İsyanı*; Hans Lukas Kieser'in muh- telif çalışmaları gibi Batılı akademisyenlerin çalışmaları ilk ak- la gelenlerdir.

Konuya görece mesafeli yaklaşan bu çalışmalar dışında Tür- kiye'de yapılan bazı çalışmalarda yer alan çeşitli eğilimler sap- tamak mümkündür. Bunlardan biri Koçgiri İsyanı'nın cumhu- riyet dönemi Kürt ulusal hareketine bir başlangıç teşkil ettiği ve Şeyh Sait İsyanı'yla devam eden bir isyan zincirinin, 1938 Dersim İsyanı'yla sonlandığı tezini savunan yaklaşımdır. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri, Koçgiri İsyanı içinde de rolü olduğu düşünülen, Kürt milliyetçi fikirleriyle tanınan Dr. Nu- ri Dersimi (namı diğer Baytar Nuri) ve onun 1950'lerde kale- me aldığı *Kürdistan Tarihi'nde Dersim ve Hatıratım* adlı kitapla- rını temel kaynak olarak kullanan hemen her kesimden araştır-

macılardır. Nuri Dersimi, Koçgiri'yi “Kürt istiklal harbinin başlangıcı ve önemli bir aşaması” olarak değerlendirmektedir. Bu söylemle, cumhuriyet dönemi Kürt ulusçu hareketlere tarihsel bir köken arayışıyla bu isyanların bir devamlılık çizgisinde olduğu gösterilmek istenilmektedir. Benzer bir eğilimi bazı resmî kaynaklı eserlerde de görmek mümkündür. Örneğin Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın resmî yayını olan 1964 tarihli *Türk İstiklâl Harbinde İç Ayaklanmalar* adlı kitabın 1974 yılında *İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)* adıyla genişletilmiş ve emekli general Hamdi Ertuna tarafından yazılmış versiyonunda benzer bir yaklaşım sergilenmektedir. Ertuna, Koçgiri İsyanı'nı “Kürt bağımsızlık savaşının ilk basamağı” olarak değerlendirirken “atılan bu yanlış adımın cumhuriyet devrinde Şeyh Sait ve Dersim isyanlarıyla filizlenip kendini yeniden gösterdiğini ancak sert bir temizleme hareketiyle kesin olarak sona erdiğini” belirtmektedir.³

Dolayısıyla bu tür yaklaşımlar bir ideolojinin kurulmasında araçsallaştırılarak milliyetçi ve/ya alternatif bir “tarih yazımı”na dönüşebilmekte ya da “devletin güvenliğini tehdit” gerekçesiyle bu tür olayların bastırılması sırasında meydana gelen şiddet/katliamların meşrulaştırılması esaslı resmî kaynaklı bir söyleme de hizmet edebilmektedir.⁴ Bu doğrultuda yukarıda bahsedilen bu tür söylemlerin Koçgiri İsyanı'nın, kendinden son-

3 Hamdi Ertuna, *Türk İstiklâl Harbi-VI. Cilt-İstiklâl Harbinde Ayaklanmalar (1919-1921)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmî Yayınları, Ankara, 1974, s. 280-281. Benzer doğrultuda, yine bir ordu mensubu tarafından kaleme alınan bir çalışma için bkz. Kenan Esengil, *Millî Mücadelede İç Ayaklanmalar*, Ağrı Yayınları, İstanbul, 1975, s. 194-195.

4 Bu noktada Bozarslan'ın Kürt milliyetçi tarih yazımı konusunda ileri sürdüğü fikirlerine değinmek yerinde olacaktır. Bozarslan'a göre, Kürt milliyetçiliğinin tarih yazımı söylemi, diğer tüm tarih yazımı söylemlerinde olduğu gibi inşa. Fakat Bozarslan, Kürt milliyetçi tarih yazımının diğer tarih yazımlarında olduğu gibi tek bir aktör tarafından inşa edilmediğini kaydetmekte, bu tür bir tarih yazımının daha çok devlet tarih yazımlarına, bazen de devlet olmayan grupların tarih yazımı söylemlerine yanıt verdiğine dikkat çekmektedir; Hamit Bozarslan, “Türkiye’de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarih Söylemi Üzerine Bazı Hususlar”, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, der. Abbas Vali, çev. Fahriye Adsay, Ümit Erdoğan, Sema Kılıç, Avesta Kürt Araştırmaları, İstanbul, 2005, s. 41.

ra çıkan cumhuriyet dönemi diğer Kürt isyanlarıyla böylesi bir bağlantısının kurulup kurulamayacağı, bu çalışmanın bir diğer sorunsaldır.

Bu kitap söz konusu olayın –siyasal ve ideolojik söylemlerini gözetmekle birlikte– tarihsel ve sosyal yönlerini sergileme amacını gütmekte, bu anlamda konu üzerinde yerli araştırmacılar tarafından yapılmış akademik çalışmalara farklı bir boyutla yaklaşarak alandaki boşluğa katkı sağlama umudu taşıyor.

Kavramlar, Terimler ve Kuramsal Çerçeve

Ulus/ulusçuluk, millet/milliyetçilik, etni/etnisite, ulus-devlet, ırk, kabile, cemaat, halk gibi kavramlar sosyal, siyasal ve ideolojik anlamları birbirine geçmiş, sınırları muğlak ve çoğunlukla birbirine karıştırılan kavramlardır.

Ayrıılıkçı hareketler, dünyanın birçok bölgesinde ulus-devletlerin toprak bütünlüğünü tehdit ederken, kendilerinin de ulus oldukları iddiasını taşıyan bu grupları, içinde buldukları ülkeler etnik isyancı olarak tanımlarlar.⁵ Bir topluluğu “ulus” yaparak meşrulaştıran ya da bir diğerini karşıt olarak adlandırılan tanımların dayanak noktalarının neler olduğu sorusundan hareketle, siyasal alanda birbirlerinin karşıtı gibi görünen ya da birbirlerine karşıt olarak konumlandırılan “etnik” ve “ulus” kavramlarını ve bu kavramlarla ilişkili olan diğer bazı kavramları genel bir çerçeveye de olsa tanımlamak gerekmektedir.

Sosyal bilimlerde tartışmalı bir kavram olan “etniklik”, kişinin kendi etnik grubuyla özdeşleşmesi olarak tanımlanır. Terim olarak “etnik” ise ortak kökene dayalı grup aidiyeti anlamındaki Yunanca *ethnos* kelimesinden türemiştir.⁶ Anthony Smith “etni”yi “ortak bir özel adları olan ve genellikle onları diğerlerinden ayıran dil ve görenekler olmak üzere bir ya da birden çok kültürel özelliği paylaşan ve çoğu zaman değişebilme-

5 Hüseyin Kalaycı, “Etnisite ve Ulus Karşılaştırması”, *Doğu Batı (Etnisite)*, sayı 44, 2008, s. 91.

6 Thomas Hylland Eriksen, *Etnisite ve Milliyetçilik Antropolojik Bir Bakış*, çev. Etkin Uşaklı, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

sine ve kesin olmayabilmesine rağmen belirli bir bölgeyle bağları olan ya da bağları olduğunu düşünen nüfuslar” olarak tanımlamıştır.⁷ Thomas Eriksen, Yunanca pagan ya da kâfir manasına da gelen “etnos”tan türetilen “etnik” kelimesinin 19. yüzyılın ortalarından itibaren “ırksal” özellikler ifade eden bir anlamda kullanılmaya başladığını kaydetmiştir.⁸ Yine aynı kelimeden türemiş bir diğer kavram olan “etnik grup”un ise bir alt gruba aidiyetin ötesinde, beşeri bir gruba gönderme yaptığı genel bir kabuldür. Etnik grubu, ortak kültürel geleneklere ve kimlik duygusuna sahip olan geniş bir toplumun alt grubu olarak nitelendirenler genelde etnik grubu azınlıkla eşdeğer kılarlar.⁹ Dyke ise etnik grubu “çoğunluk itibarıyla aynı soydan gelen, kendilerini kolektif olarak bir ırka, bir dile veya din gibi ortak kültürel özelliklere dayalı ayrı bir kimlik sahibi olarak gören kişilerin oluşturduğu topluluk” şeklinde tanımlar.¹⁰ Ancak böyle bir tanımlama sorunludur çünkü aynı zamanda ulus, millet, halk, azınlık, kabile ya da cemaat gibi kavramları da karşılayabilir. Belki bu noktada, yine Smith’in daha geniş manada ele aldığı etnik grubu karşılayan “etni” tanımına dönebiliriz. Öncelikle Smith, etnik bir toplulukta olması gereken nitelikleri şöyle sıralamıştır: 1- Kolektif özel ad 2- Ortak bir soy miti 3- Paylaşılan tarihî anılar 4- Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur 5- Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.¹¹

Smith, bu niteliklere sahip olduğu ve paylaştığı ölçüde belli bir nüfusun ideal bir etnik topluluk tipine yaklaştığını kaydeder. Smith’e göre, bu unsurların belirtilerine rastlandığı yerde, ortak bir kimlik duygusuna sahip tarihsel kültürü olan bir

7 Anthony D. Smith, *Milliyetçilik-Kuram Ideoloji Tarih*, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Atıf Yayınları, Ankara, 2013, s. 151-152.

8 Eriksen, s. 15.

9 Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusu Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 40.

10 Vernon van Dyke, “The Individual, The State and Ethnic Communities in Political Theory”, *World Politics*, 29 (3), 1977, s. 344.

11 Anthony D. Smith, *Milli Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 42.

topluluktan söz edilebilir. Dolayısıyla böyle bir topluluğun, grubun zihinsel niteliklerini belirleyen özgün kalıtsal biyolojik özelliklere sahip olduğu düşünülen bir toplumsal grup anlamında “ırk”tan kesin olarak ayırt edilebileceğini savunur.¹² Başka bir çalışmasındaysa genetik mirasın önemli olmadığını, ortak soy miti ya da buna olan inancın önemli olduğunu belirtir. Bu anlamda fiziki kökenin gerçekliği değil buna olan inanç önemlidir. Bu bakımdan etniklik, kan veya genlerle değil, ortak köken ve mitlerle ilişkilidir.¹³ Bu doğrultuda bir grubun zihinsel niteliklerini belirleyen ayırt edici kalıtsal, biyolojik özelliklere sahip olduğu düşünülen bir diğer toplumsal grubu ifade eden “ırk” teriminden ayırt edilebilir.

Smith, “ulus”u ise “tarihî bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihî belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğu” şeklinde tanımlamıştır.¹⁴ Bu doğrultuda etni ve ulus kavramlarının benzer ve ayrışan yönlerine değinmek gerekmektedir. Smith, ulus ve etninin ortak mitleri ve anıları olan topluluklar olduğunu ancak ulusun ayırıcı özelliğinin, toprağı dayalı bir topluluk olmasına dayandırır. Buna göre “etni”de bir ülkeyle olan bağ sadece tarihî ve sembolik olabilirken “ulus”taki bağ fizikî ve fiilidir çünkü ulusların ülkeleri vardır.¹⁵ Buna paralel olarak “ulus”un bir devlet olmadığını, zira devlet kavramının kurumsal faaliyetle ilişkiliyken ulus kavramının bir topluluk türünü ifade ettiğini de belirtmektedir.¹⁶ Smith, bu noktada “devlet” kavramını “diğer kurumlardan belirli bir bölgede yasal zor kullanma ve sınır dışı etme tekeline sahip olmasıyla ayrılan bir dizi özerk kurum” olarak tanımlamaktadır.¹⁷ Yine Smith’e göre ulus bir etnik topluluk da değildir; her ne kadar her ikisinin de ortak kültürel kimliklere bağlı olmakta örtüşmeler de etnik top-

12 Smith, s. 42-43.

13 Anthony D. Smith, “The Ethnic Sources of Nationalism”, *Survival*, 35:1, 1993, s. 50.

14 Smith, *Milli Kimlik*, s. 32.

15 A.g.e., s. 70-71.

16 Smith, *Milliyetçilik-Kuram...*, s. 24.

17 Aynı yerde.

luluğun genellikle siyasi bir göndergesinin olmadığını, dolayısıyla birçok durumda ülke boyutundan yoksun olduğunu kaydetmektedir. Buna karşılık bir ulusun, kendisini ulus olarak teşkil etmesi için anavatanı olarak gördüğü yerde en azından uzun süre ikamet etmesi gerektiğini vurgulayan Smith, ayrıca bir ulusun ulus olmayı arzulaması ve ulus olarak kabul edilmesi için bir halk kültürü ve kendi kaderini belirleme isteği geliştirmesi gerektiğini de eklemektedir.¹⁸

Ulus ve etni arasında net olmayan bu karmaşık ilişki “etni”den “ulus”a geçiş aşamasında da karşımıza çıkmaktadır. Ancak burada kaynaştırıcı bir öge olarak ulusçuluk/milliyetçilik devreye girebilmektedir. Örneğin etnik hareketlerle milliyetçilik arasındaki ilişkiye değinen Eriksen, etnik hareketlerin milliyetçi harekete dönüşümlerini şöyle değerlendirmiştir:

Etnik ideolojiler gibi, milliyetçilik de yandaşlarının kültürel benzerliğini vurgulamaktadır ve uygulama yoluyla diğerleri ile arasına sınırlar çizmektedir ki ‘başkaları’ bu yolla birer yabancıya dönüşürler. Milliyetçiliğin ayırt edici özelliği tanımı açısından devletle olan ilişkisidir. Bir milliyetçi, siyasi sınırlarını kültürel sınırlar ile mücavir olması gerektiğini savunurken; pek çok etnik grup bir devlet üzerinde egemenlik talep etmez. Bir etnik gruptan siyasi liderler böyle taleplerde bulunduğu anda, etnik hareket de tanımı gereği milliyetçi bir harekete dönüşür.¹⁹

Etnik duyguların belirginleşmesinin, 19. ve 20. yüzyılların önemli bir özelliği olduğunu vurgulayan Ernest Gellner, etnisiye ya da milliyeti basit bir biçimde sınırların çoğunun çakıştığı ve örtüştüğü, aralarında söz konusu sınırlar bulunmayan insanların ırksal benzerliğe (*ethnomy*) ve güçlü duygulara sahip oldukları durumun adı olarak tanımlamıştır.²⁰ Gellner’e göre, örtüşen kültürel özelliklerin tanımlandığı etnik grup ise ken-

18 Aynı yerde.

19 Eriksen, s. 18.

20 Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, çev. Simten Coşar ve Saltuk Özertürk-Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 59.

di varlığından emin olmanın ötesinde kendine ayrıca politik bir sınır da istediği zaman, etnisite politikleşir ve milliyetçiliği doğurur. Gellner burada, etnisitenin sınırlarının, aynı zamanda politik birimin de sınırları olması ve yönetenlerle yönetilenlerin aynı etnik kökenden olması koşuluna bağlı olması gerektiğini kaydetmektedir.²¹

Hemen hemen tüm modern devletlerin ulus-devlet olmaları nedeniyle, devletin sınırlarının ulusların sınırlarıyla örtüşmesi gerektiği şeklindeki genel kabul,²² ulus ve ulus-devletin farklı birer ideolojik ve sistematik yapı olmalarına karşın her iki terimin aynı anlamda kullanılması, sistematik olarak birbirine karıştırılmasının ve ulus-devletlerdeki etnik azınlıkların, ulusal azınlık olarak görülmesinin de nedenini oluşturmaktadır. Aslında yukarıda Smith'in de değindiği gibi devlet inşasından farklı olan ulus inşası, mutlak bir bağımsız devlet kurulmasını gerektirmez.²³ Buna rağmen milliyetçilik, kaynaştırıcı bir bağ oluşturarak çoğu zaman ulus ve devletin uyumunu öngörür ve ulusun sınırları ilk devletin sınırlarını benzer ve uyumlu bir şekilde getirmeyi amaçlayarak mensubu olunan ulusun kendi devletini kurması fikrini olumlayarak pekiştirmektedir.²⁴

Bu doğrultuda Smith, milliyetçiliğin çekirdek öğretileri olarak adlandırdığı ve bu öğretinin milliyetçi dünya görüşünün genel çerçevesini biçimlendirdiğini düşündüğü temel önermelerini şu şekilde özetleyerek sıralamıştır:

- 1- Dünya, her birinin kendi karakteri, tarihi ve yazgısı olan milletlere bölünmüştür;
- 2- Millet, siyasi iktidarın yegâne kaynağıdır;
- 3- Millete sadakat, bütün diğer sadakatlerden ağır basar;
- 4- Her birey, özgür olmak için bir millete bağlı olmak zorundadır;

21 Aynı yerde.

22 Örneğin Eriksen, s. 166.

23 Kalaycı, s. 91. Kalaycı, Bask, Katalan, Iskoç, Quebec gibi ulusları devletsiz uluslara örnek olarak göstermiştir.

24 Aynı yerde.